

הערות, הבהרות ותגובות

א

על ספרים ועל סופריהם הרב יואל קטן

מסכת ברכות עם "הלכה ברורה"

מסכת ברכות עם הלכה ברורה ובירור הלכה. יו"ל ע"י מכון הלכה ברורה ובירור הלכה, ירושלים התשנ"ח. רנה עמ' [לאחר מסכת ברכות וכל מפרשיה].

"בנין התורה לדורות" – זהו השם היסודי, הכולל והמקיף, המביע את הערל והתוכן של פועל הקודש זה, אשר קבע והגדיר כ"ק אאמו"ר הרב זצ"ל בעצמו את ה'הלכה ברורה". כך פותח הרב צבי יהודה קוק זצ"ל את דבריו בהקדמתו למסכתות עם 'הלכה ברורה' ו'בירור הלכה', היוצאות לאור ע"י אברכי 'מכון הלכה ברורה'. כבר הוזכר על דפי המעיין¹ – ענין צמד החיבורים 'הלכה ברורה' – לקט דברי הפוסקים המוצגים 'על הדף' בכל סוגיא בש"ס, ו'בירור הלכה' – תמצית שיטות המפרשים והפוסקים בכל סוגיא הלכתית, על לדעות הפוסקים האחרונים. הרעיון הגדול הזה היה אחד מתכניותיו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל שהוצגה לפני חכמי ירושלים ב'הרצאת הרב' המפורסמת, תכנית שממשיכה להתגשם צעד אחר צעד בידי תלמידי תלמידיו. לאחרונה יצאה לאור מסכת ברכות עם הלכה ברורה ובירור הלכה, ו'בנין התורה' היה ממשיך להבנות.

ב'הלכה ברורה' שעל הדף נוספו הבאות רבות בפוסקים שנשמטו משום-מה מ'עין משפט'², חלקם ציין הראי"ה עצמו ברשימותיו, חלקם נוספו ע"פ ציוניו של תלמיד הראי"ה,

1. 'המעין' תשרי תשנ"ה (לה, א), בתוך מאמרו של הרב יעקב אריאל שליט"א 'מגמות חדשות בספרות התורנית', עמ' 7 (וכאן המקום להודת לבני מרדכי נר"ו, תלמיד ישיבת 'מרכז הרב', על הארותיו למאמר זה)

2. בענין חלוקת התפקידים שבין 'עין משפט' ו'נר מצוה', זוג הסימונים הנמצא הגמרות שלנו בכל הפניה לפוסקים, ראה מ"ש ברשימתי 'נר מצוה להטלה' ב'מספרא לסייפא' גל' 16 (שעלבים, ניסן תשמ"ד) עמ' 58 ואילך

הרב יצחק אריאלי זצ"ל, ב'עיניים למשפט', וחלקם נוספו בידי עורכי הספר. אומנם לא כל הציונים שבעין משפט נידונו בבירור הלכה, ולא תמיד ברור הטעם לענין: למשל בדף כ, א נשמט ציון א בענין כהן שנטמא למת מצוה: בדף לה, ב הושמט ציון א העוסק בתורה ודרך ארץ: בדף נט, א נשמט ציון ה העוסק בברכת הקשת, ואלו דוגמאות בלבד. (לאחר העיון החליטו הרמב"ם שזו הלכה ברורה פשוטה ומכוונת לסברת הסוגיא) חבל שלא הסבירו העורכים את הכללים על פיהם הוחלט להשמיט דיון זה או אחר מ'בירור הלכה'. בדף ח נידון ענין קריאת שניים מקרא ואחד תרגום: הסעיף הראשון דן על מי מוטל החיוב של מצוה זו, השני באיזה תרגום מדובר, השלישי – ידן הקריאה בפסוקים שאין להם תרגום, הרביעי דן בזמן קריאה, והחמישי – בקיצור – הצורת הקריאה הראויה. לא מודכרת כאן דעת הגר"א שיש לקרוא את התרגום אחר ה'שניים מקרא אחד תרגום' בסוף כל פסקה המסתיימת אחר כל ענין'.

בדף כט, ב מוזכרת התפילה בכניסה וביציאה מבית המדרש. המתבררים הזכירו את הערת הרב קוק זצ"ל המובאת בסידור 'עולת ראייה', שהנוסח המובא בבלי בתפילה שיש לאומרה ביציאה מבית המדרש, 'יורדים לבאר שחת', אינו מתאים לירושלמי – בו מוזכרים יושבי בתי תאטראות וקרסאות מול הרצים לבית המדרש, ולא יושבי קרנות: ואומנם קיים קושי להבין מדוע נכתב בבבלי הביטוי הקשה נגד יושבי קרנות, שלמרות שאינם עוסקים התורה – הרי בוודאי אינם רשעים גמורים! מרן הרב זצ"ל, אוהב ישראל הגדול, הציע שהנוסח המקורי גם בבבלי היה 'יושבי קרו"ת', ובעקבות טעות של ספר עלום, שהוסיף נו"ן יתרה, שובש הביטוי בראשי-תיבות לתיבה 'קרנות'. המתבררים מציינים שנוסח זה נמצא בסידורים עתיקים, אך לא מצויין שם היכן נמצאים סידורים אלו. אך גם ברמב"ם ושאר ראשונים הגירסה היא 'יושבי קרנות', ולענ"ד קשה מאוד להניח שכל הגירסאות האלו נובעות מטעות סופר עתיקה. אלולי דמסתפינא הייתי אומר שגם מרן הרב זצ"ל אמר את דבריו בענין זה כ'וורט' בעלמא, ולא התכווין באמת להגיה את נוסח הבבלי.

דף כט, ב-ל, א-סוגיות תפילת הדרך. הדיון מתחיל בשאלת הקשר או ההבדל בין תפילת הדרך לתפילת היוצא מן הכרך המובאת להלן (ס,א), ואח"כ מוזכר דיוקו של הב"י, שמתוך שבמחבר ספר הכלבו משלב בין התפילה ביציאה מן הכרך לתפילת הדרך מכאן שזו תפילה אחת, וגילתה סוגיא זו מה שקיצרה הסוגיא הקודמת. אולם המחברים מעירים ש"הכלבו ובעל אורחות חיים כותבים, לאחר שהם מביאים את הנוסח המלא כולל החתימה במי שיצא בשלום מן הכרך, גם את ההלכה היוצאת מסוגייתנו שהיוצא לדרך אומר 'יהי רצון' וכו', מכאן שסוברים שבשתי הסוגיות לא מדובר באותו מצב אלא שהנוסח שווה בשתייהן". הדיוק נכון, אלא שיש לציין שהכלבו והאורחות חיים אינם שתי דעות, שהרי כבר נמנו וגמרו שספר הכלבו הוא מהדורה קמא של ספר אורחות חיים, ושניהם חוברו

בידי אהרון הכהן מפרובנס³. סיכום הסוגיא שב'בירור הלכה' כולל כאמור דיון ארוך בענין ההבדל, אם ישנו, בין תפילת היוצא מן הכרך לתפילת הדרך, ונסיון להסביר את שיטת הרמב"ם שאינו מזכיר כלל את תפילת הדרך: דיון בנוסח אמירת תפילה זו, אם בלשון יחיד או רבים: ממתי יכול לאומרה: עד מתי אומרים את תפילת הדרך [דהיינו הפירוש המעשי של 'עד פרסה']: ואמירתה מעומד או כשהוא מהלך. המחברים מסתפקים בהבאת דברי הראשונים והאחרונים, הפרשנים והפוסקים, העוסקים בסוגיא, אל לא ראו לנכון לעסוק בשאלות שדנו בהם פוסקי זמננו, כמו למשל אם גם נהג מכונים ראוי לו שיעצור את מכוניתו בזמן אמירת תפילת הדרך, מה דינם של נוסעים שאינם נוהגים, וכדו'.

בדף לו, ב נידונה בעיית העורלה בפלפלין, והמחברים מעירים שאין הכוונה לירק המכונה פלפל, אלא לפרי שממנו מפיקים את התבלין 'פלפל' על סוגיו השונים, כאן, בניגוד למקומות אחרים, מציינים האורחים גל לשאלה אקטואלית: בקשר לירק 'פלפל' חריף' התעורר לאחרונה ספק שמא הוא נחשב פרי ולא ירק, אחרי שמצאו מנים מסוימים שלו שהשיח עליו הם גדלים מתקיים כמה שנים. המחברים מציינים לעיין בספרו של פרופסור פליקס על הצומח במשנה, ובמאמרים בענין זה בכתבי העת העוסקים בחקלאות על-פי התורה – 'הליכות שדה' הוותיק ו'אמונת עתיד', שברכזם פסקו של הגרי"ש אלשיב שליט"א שברוב המינים המצויים של הפלפל החריף אין חשש של ערלה.

במכתב שפרסם הגאון ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל לקראת הדפסת מסכת ביצה עם 'הלכה ברורה ובירור הלכה' כותב הגאון⁴ שבגמר ספר חשוב מתקיים הנאמר על הקב"ה 'סוף מעשה במחשבה תחילה', שבהשגחת הבורא הפכה המחשבה למעשה: והוא ממשיך: זה עלה בדעתי כאשר ראיתי נגמר עתה הספר החשוב 'בירור הלכה' אשר הוא השלמת העבודה של גאון ישראל ותפארתו מוהאר"י הכהן קוק זצ"ל וכו'. גם מסכת ברכות עם הלכה ברורה ובירור הלכה מצטרפת ל'בנין התורה לדורות', ומעשירה את עולם התורה בחיבור מועיל מאוד בלימוד ב'בקיאות כמו גם בלימוד בעיון, להגדיל תורה ולהאדירה⁴. (פורסם ב'המעין').

3. ולא 'מלוניל', כפי שהעיר רש"י הבלין במבואו למהדורה החדשה של ספר 'אורחות חיים' הלכות שבת, מהד' המכון התורני ישיבת אור עציון ומכון ירושלים, תשנ"ו עמ' מא ואילך: ועיי"ש שהוא מוכיח את הנ"ל, שהכלבו והאורחות חיים ספר אחד הוא ביסודו' מאת מחבר אחד

4. יתכן שיש מקום לבדוק אם השימוש בספר 'בירור הלכה' לא יגבר עם ינתקו אותו מחיבורו הקשיח לכרך הגמרא: ספר ניפרד שמרכז את שיטות הראשונים והאחרונים כסדר סוגיות, מעין הספר 'חיקור דינים' שהתכוון להוציא ר' יהושע בועז (ראה במאמר בהע' 2 לעיל), יוכל להיות עזר חשוב בלימוד הגמרא. עוד יש לציין שיש מקומות בהם ניכר שהעריכה לשונית והסגנונית נעשו קצת בחיפזון, וכדאי לענ"ד להקדיש מאמץ נוסף לענין זה

ב

תגובת הרב אריה שטרן

לכבוד

הרב יואל קטן

קרית הישיבה שעלבים

שלום רב.

ראשית כל הננו מבקשים להודות על דבריך במאמר בחוברת "המעין" דברים שיש בהם כדי לסייע ולפרסם את המפעל בצורה מכובדת ונאה. ועתה כמה תשובות על הערותיך:
 1. אכן לא כל הציונים שבעין משפט נידונו בברור הלכה ואם אין הפניה למסכת אחרת, אזי הסיבה היא, שלאחר עיון, החליטו הכותבים והעורכים שזו הלכה ברורה, דהיינו, ההלכה פשוטה ומכוונת לפרוש הסוגיה.

ועוד זאת, איננו כותבים על כל שאלה הלכתית המסתעפת ממסקנת הסוגיה, אם אין לה נגיעה לפירוש הסוגיה או לשיטות השונות בפירושה.

נראה לי שבדברים אלו יש תשובה גם להערתך מדוע לא עסקנו בשאלה אם גם נהג מכונית חייב לעצור בתפילת הדרך וכל כיו"ב.

2. בקשר להערה על תיקון הגרסא לכתוב יושבי קרות ולא קרנות, כמובן שהמקור שלנו הוא מסידור עולת ראייה ושם בהערות של מו"ר הרצי"ה מזכיר שכך מובא בסידורים עתיקים והם הסידור כמנהג רומי משנת רצ"ד ובמחזור רומניא שנת רנ"ה, שם מובא הנוסח המפורט של קרקסאות ובתי תאטראות ולא ראינו להביאם כיוון שבאמת לא נזכר שם הנוסח בראשי תיבות.

3. לגבי הערה על הארחות חיים והכל בו, אכן גם אנו יודעים שאלו ספרים של מחבר אחד, ברם כיוון שפעמים ויש הבדלים ביניהם רגילים להביאם כ"א בפ"ע וכך גם אנו נוהגים.

הנני מסיים שוב בתודה על ההתייחסות הכללית היפה ועל ההערות המחכימות.

בברכה,

א. שטרן

ג

הוספת קטע לפרש"י עמ"ס ברכות שנישמט בדפוסים

במס' ברכות בהוצ' "הלכה ברורה" הוספנו קטע שנישמט מרש"י (ב,א), בדפוסים הרגילים (דפוסי צילום של מהדור' וילנא), לתוספת הבהרה ראינו לציין דברים אלו:

הקטע הנ"ל (מובא גם להלן) שנישמט במהדורות הרגילות, נדפס בדפוס "שוניצינו" בשנת רמ"ד. יתכן שהשמטה זו נגרמה עקב טעות בדפוס "ונציה" ששכחו להכניס קטע זה שבסוף העמ'. מהדור' הדפוס הבאות הלכו בעקבות דפוס "ונציה" ולא אחר דפוס שונצינו, משום שדפי הגמ' מסודרים שם אחרת מהמהדור' הרגילות המקובלות, שהלכו כולן לפי הסדר שבדפוס "ונציה", (הערה בסוף "ד" יונתן הכהן מלוניל על הרי"ף, מס' ברכות מהדור' בלוי ניו יורק תשל"ט).

להלן הקטע שנישמט מרש"י¹:

כפרה לא מעכבה. טומאה שטהרתה תלויה בקרבן, כגון זב וזבה ויולדת ומצורע, אין כפרתן מעכבת, אלא משבא השמש ללילה שיביא קרבנו למחרת מיד מותר לאכול תרומה: **ובא השמש וטהר.** ואחר יאכל מן הקדשים. מוקמינן להאי קרא באכילת תרומה במסכת יבמות בפרק הערל, דאמרינן התם טבל ועלה אוכל במעשר העריב שמשו אוכל בתרומה הביא כפרתו וכו': **ביאת השמש.** שקיעת החמה: **ומהי וטהר וטהר יומא.** והכי קאמר קרא לכשתשקע החמה ויפנה היום וטהר מן תוך חללו של עולם, ששקעה לגמרי, דהיינו צאת הכוכבים, לפי שזמן שקיעת אורה מהלך חמישה מילין, כדאמרינן בפסחים ואחר יאכל מן הקדשים.

1. הקטע הנ"ל, מיקומו בין ד"ה משעת צה"כ לבין ד"ה דילמא ביאת